
LES 5: MIDDELEEUWSE KUNST

Opkomst van het Christendom

300 - 1100 NA CHRISTUS

Inleiding

We hebben gekeken naar de kunst uit de prehistorie, de kunst van de Egyptenaren, van de Grieken en van de Romeinen. Na de val van het West-Romeinse Rijk in 476 tot de opkomst van de renaissance rond 1400 is er een lange periode van zo'n duizend jaar die we de **middeleeuwen** noemen. Deze periode wordt ook wel eens de "donkere" middeleeuwen genoemd, omdat de klassieke kennis van de Grieken en Romeinen en de beschrijving van de geschiedenis uit die periode verloren ging. Toch is dit in de kunst ook een prachtige periode, die niets "donkers" heeft en ons heel veel kunstschaten heeft achtergelaten. Ik hoop je in deze lessen een stukje waardering te geven voor de kunst uit deze periode, zodat je misschien een echte middeleeuwen liefhebber gaat worden.

De middeleeuwen worden ingedeeld in **twee periodes**: de **eerste** middeleeuwen (476 tot 1050) en de **tweede** middeleeuwen (1050-1400). In dit hoofdstuk behandelen we de eerste middeleeuwen, in het volgende hoofdstuk gaan we in op de tweede middeleeuwen onder het thema "**Romaanse** tijd en **Gotiek**". De eerste middeleeuwen beginnen met de val van het West-Romeinse Rijk in 476 en eindigen met het begin van de Romaanse periode rond 1050.

De term "middeleeuwen" geeft aan dat het om eeuwen gaat die ergens tussenin liggen. Er wordt mee bedoeld dat het gaat om de tijd tussen de klassieke oudheid (Griekse en Romeinse tijd) en de renaissance, waarin de klassieke cultuur weer opkomt. De tijd tussen de klassieke cultuur en de latere terugkeer naar deze cultuur heet dus de "middeleeuwen".

De middeleeuwse kunst wordt voor het overgrote deel gedomineerd door de **kerk** en het **Christendom**. We gaan dus in deze periode wat dieper in op de Christelijke geschiedenis omdat dat nodig is om de kunst in het juiste kader te zetten. Ook al ben je zelf niet Christelijk, om de kunst uit deze periode beter te begrijpen moeten we nu eenmaal een stukje kerkgeschiedenis aanboren. We gaan kerken bekijken, de evangeliën bespreken en enkele kloosterorders rangschikken. Alleen al uit kunsthistorisch perspectief is dit dus de moeite waard. Bij de middeleeuwen hoort nu eenmaal een stukje kerkgeschiedenis.

Christelijke kunst in de Romeinse tijd

De Romeinen waren in het begin best ruimdenkend als het gaat om vreemde godsdiensten. De Griekse goden vormden de basis voor de Romeinse goden en de Romeinen voerden geen godsdienstoorlog tegen de Grieken,

Egyptenaren, de Joden of mensen uit andere gebieden. In de “Pax Romana” konden mensen uit de bezette gebieden zelfs het Romeinse staatsburgerschap krijgen. Toch ontstond er voor de Romeinen een probleem met de **Christenen**. Toen na de kruisiging van Christus rond het jaar 30 de **apostelen** het Christelijk geloof gingen prediken in het Romeinse gebied, kregen ze al snel aanhang onder het gewone volk, het plebs.

Er waren vanuit Romeins oogpunt gezien twee belangrijke bezwaren tegen deze Christenen. Het eerste bezwaar was dat deze Christenen hun geloof sterk **proactief verkondigden** en veel nieuwe gelovigen wierven. Het bleef daarmee niet bij een relatief kleine groep in de provincie Judea, maar het geloof breidde zich uit naar veel Romeinse steden en zelfs naar Rome. De Christenen predikten geen haat tegen de Romeinen, zodat zolang er geen grote politieke groepering ontstond die het volk in opstand kon brengen er nog niets aan de hand hoefde te zijn. Maar het tweede bezwaar was zwaarwegend: de Christenen erkenden maar **één God**. De Romeinen kenden vele goden, waarvan de **keizer** er één was. De Christenen weigerden echter de keizer als god te erkennen. Daarmee ontstond met het groter worden van de groep een politieke tegenstander: de keizer werd niet meer als afgezant van de goden gezien maar als een “gewoon” heerser, wat de status van de keizer ondermijnde. Vandaar dat Christenen steeds heviger vervolgd werden.

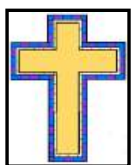
De ene keizer was er strenger op dan de andere, maar tussen 50 en 300 werden Christenen stelselmatig vervolgd en als ze weigerden de keizer als god te erkennen, werden ze ter dood gebracht. Berucht zijn de terechtstellingen in het Colosseum waar Christenen voor de leeuwen werden gebracht of in spektakelstukken werden afgeslacht. Het was voor de Christenen dus zaak om hun geloof aan de ene kant uit te breiden, maar aan de andere kant om dit niet al te opzichtig te doen. Er ontstond een letterlijk “**ondergrondse**” beweging, waar in de ondergrondse begraafplaatsen en gangenstelsels (de **catacomben**) van Rome de doden werden begraven en in tijden van nood bijeenkomsten werden gehouden.

De Christenen wilden hun doden niet cremen (zoals bij de Romeinen gebruikelijk was), maar men wilde net zoals Christus hun doden begraven. Omdat een Romeinse wet verbood doden binnen de stadsmuren te begraven, liggen de catacomben net buiten de stadsmuren van die tijd.

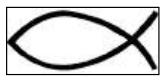
Rome - catacomben - 100 n. Chr. tot 300 n. Chr.

Nog steeds zijn in de catacomben van Rome muurschilderingen te vinden met voorstellingen uit het evangelie. Gebruikte motieven rond het jaar 300 zijn de “**Goede Herder**” waarbij Christus een schaap op zijn schouders heeft, of de **vis** met **broodkorven** (de wonderbaarlijke vermenigvuldiging), de **vredestduif**, het anker, **Jonas** en de walvis en na 300 ook het **kruis**. Veel motieven waren gebaseerd op het verlangen naar bevrijding van de onderdrukking en het vertrouwen op het geloof. Deze schilderijen zijn dus de oudste Christelijke kunstuitingen en daarom belangrijk in de kunstgeschiedenis. Een aantal Christelijke symbolen zien we hier ook voor het eerst:

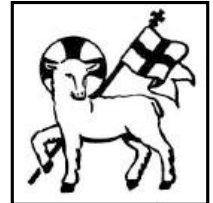
Het **kruis**: Symbool van het sterven van Jezus en de **overwinning op de dood**. Door de herrijzenis werd de kracht van het kruis als martelwerktuig gebroken. Het (lege) kruis is dus het symbool van de kracht van God en de hoop op **leven na de dood**. Verwar een kruis niet met een crucifix: een kruis is leeg, aan een crucifix hangt Jezus.

Het **Chi-Rho** teken : Het lijkt op de letter “P” door de letter “X”. In het Grieks is de letter “X” (Chi) de letter voor CH en de letter “P” (Rho) de letter voor de R. Door CH en de R door elkaar te zetten ontstaat CHR, de eerste letters van Christus. De Chi-Rho staat dus voor **Christus de Messias**.

Het **Ichthys**-teken. Het Griekse woord voor “vis” is Ichthys, wat je kunt lezen als acroniem voor **I**esous **C**hristos **T**heou **U**ios **S**oter (Jezus Christus, Zoon van God, Redder). Nog steeds zie je het Ichthys-teken als sticker op de achterkant van auto’s geplakt, waarmee men wil aangeven dat men Christen is.

Het **Lam Gods**. Het stelt Jezus voor als onschuldig lam dat geslacht gaat worden om de zonden van de mensen weg te nemen. Het lam heeft een **aureool**, een cirkel rond het hoofd, om aan te geven dat het om een **heilig iemand** gaat. Jezus, ook als lam, heeft een **bijzonder** aureool met een **dik kruis** erin. Je kunt dus vanaf nu aan het aureool herkennen of het om Christus gaat of een “gewone” heilige. Een “gewone” heilige heeft geen kruis in het aureool. Het Lam Gods wordt vaak in triomfhouding getoond waarbij een voorpoot om een witte vlag met rood kruis erin geslagen staat. Op de stok van de vlag staat een klein kruisje. Johannes de Doper zei over Jezus ‘Ecce Agnus Dei’ (zie het Lam van God).

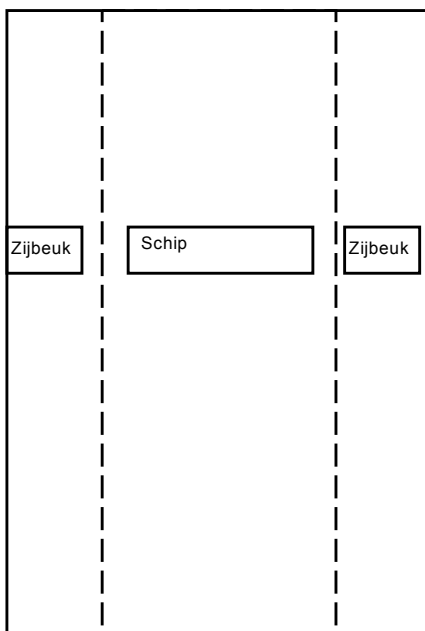

Het Christelijke geloof kent veel symbolen, we hoeven ze niet allemaal te kennen. Maar als je sommige symbolen herkent, begrijp je makkelijker de bedoeling van de kunstenaar. Wellicht gebruikten de eerste Christenen in de Romeinse tijd het teken van de Chi-Rho, het lam en de vis als **geheim teken** om niet teveel de aandacht te trekken.

Wat een enorme omwenteling betekende het toen de keizer **Constantijn de Grote** in 313 in het “edict van Milaan” het Christendom tot officiële staatsgodsdienst benoemde. De tijd van de vervolging was voorbij.

Zoals al gezegd in de les over de Romeinse kunst had keizer Constantijn in de nacht voor een veldslag een droom waarin hij het Chi-Rho teken zag en een stem hoorde die zei “*in hic signo vincet*” (in dit teken zult gij overwinnen, wat ook gebeurde). Constantijn werd pro-Christelijk en op zijn sterfdag werd hij zelfs ook gedoopt.

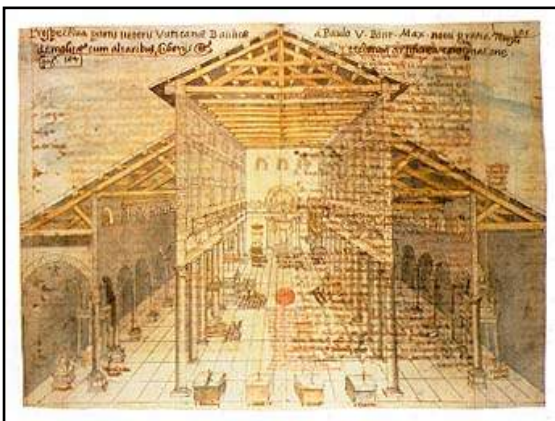
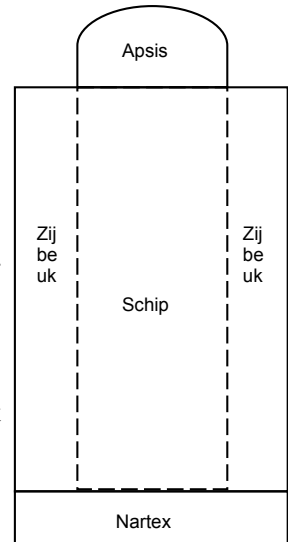
Constantijn zorgt dus voor een grote verandering in de geschiedenis: van een onderdrukt geloof werd het Christendom een **officiële staatsgodsdienst**. Iets om te onthouden dus, dat **Edict van Milaan**. Constantijn stelde ook de zondag als officiële rustdag in (zoals al vermeld) en verplaatste kerstdag van 6 januari naar 24 december.

De omwenteling van onderdrukking naar stimulering betekende veel voor de kunstgeschiedenis. Het Christendom ging van ondergronds naar bovengronds. Door de sterke groei in het aantal Christenen zocht men ruimtes waar veel mensen in pasten om vieringen te houden. Er waren nog geen kerken. De meest voor de hand liggende gebouwen waren de Romeinse **basilica** (weet je nog, het gebouw voor handel en rechtspraak op het forum). Hier pasten tenminste veel mensen in. Vandaar dat in de begintijd veel basilica werden omgedoopt tot kerk. De opbouw van zo’n basilica zag er als volgt uit: een rechthoekige grote ruimte was in drie delen gesplitst, gescheiden door zuilen. De grote ruimte in het midden heet het “**schip**”. De kleinere ruimtes aan weerszijden van het schip, achter de zuilen, heten de “**zijbeuken**”. De eerste kerken zagen er dus zo uit.

Nu kun je aan de vorm van de kerk de ouderdom schatten. In de loop van de komende eeuwen veranderde de vorm van een kerk, we komen daar steeds op terug.

Om de basilica nog beter geschikt te maken als kerk, werd aan de ene kant een **halfronde uitbouw** geplaatst waar de **zetel** van de bisschop en priesters kon staan. Deze halfronde uitbouw heet de “**apsis**”. Deze apsis was vaak een paar treden hoger geplaatst dan de vloer van het schip (onder de apsis werd vaak een kelder of “**crypte**” gemaakt). Aan de andere kant, bij de ingang van de kerk, werd ook een uitbouw geplaatst. Deze uitbouw heet de “**narthex**”, het **voorportaal**. De apsis was dus in eerste instantie niet bedoeld voor het altaar, dat werd *middenin* het schip geplaatst. Pas rond het jaar 1000 kreeg het altaar de plek in de apsis zoals wij dit nu kennen. We gaan eens kijken naar drie Romeinse kerken.

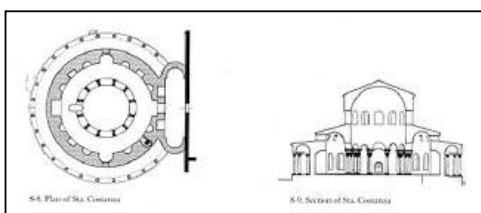
Rome - tekening eerste St Pieter - 350 n. Chr.

Een kerk die gebouwd werd volgens deze basilica opzet was de **St. Pieter in Rome**, die rond 319 door Constantijn werd gebouwd. Deze oude St. Pieter, de grafkerk van de **apostel Petrus**, werd pas in de renaissance vervangen op dezelfde plek door de huidige St. Pieter, die we nog steeds in Vaticaanstad kunnen bekijken. Hiernaast zie je een oude tekening van deze *eerste* St Pieter en je herkent de basilica opbouw en aan het einde de apsis. Constantijn bouwde na het edict van Milaan veel kerken, meestal in de basilica vorm.

De opkomst van het Christendom in het Romeinse Rijk betekende dat ook rijke Romeinen Christen werden en eigen kerkgebouwen stichtten. Een tweede kerk uit die begintijd is de **Santa Maria Maggiore** in Rome, gesticht door een rijke Romein en nog steeds één van de belangrijkste kerken van Rome. Deze kerk is als eerste gewijd aan **Maria**, de moeder van Jezus. Erg bekend is de kerk door het enorme **gouden casettenplafond**. Beweerd wordt dat het goud uit dit plafond door Columbus uit Amerika meegenomen was. Ook de originele mozaïeken zijn uniek. Deze stammen uit de tijd van de bouw van de kerk en zijn daarmee de oudste in hun soort. De 75 meter hoge klokkentoren is de hoogste van Rome. Ook een geschilderd icoon in de kerk is erg bijzonder. Deze zou de pest buiten de stad gehouden hebben. Op 29 april 1964 trouwde de Nederlandse prinses Irene in de basiliek met Karel Hugo van Bourbon-Parma. Hiernaast zie je een foto van het interieur van de Santa Maria Maggiore.

Rome - Sta Maria Maggiore - 350 n. Chr.

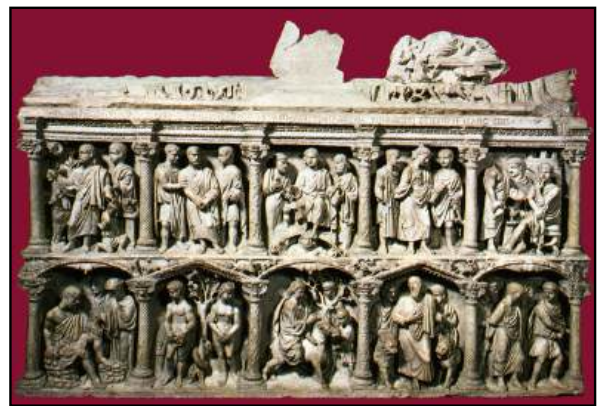
Als **mausoleum** voor de dochters van Constantijn (Helena en Constantia) werd rond 350 een kerk gebouwd die een andere vorm had, namelijk een ronde vorm. Deze **Santa Constanza** kerk met de ronde vorm heet een “**centraal plan**” kerk. In de loop van de geschiedenis zijn er meer centraal plan kerken gebouwd, vaak gebaseerd op de Santa Constanza.

Er zijn twee typen basisplan van een kerk: de *basilica* vorm en de *centraal plan* vorm.

Je ziet dat er vanaf de tijd van Constantijn, na het edict van Milaan in 313, veel kerken zijn gebouwd. We hebben de eerste drie belangrijke kerken besproken: de St. Pieter, de Santa Maria Maggiore en de Santa Constanza, allen gebouwd in Rome tussen 300 en 400. Je weet nu hoe de opbouw van een basilica kerk eruit ziet en dat er twee basisplannen zijn voor een kerk: de rechthoekige basilica opbouw en de ronde centraal plan opbouw.

In 390 vindt er een opmerkelijk gebeuren plaats. Bisschop Ambrosius van Milaan weigert de Romeinse keizer Theodosius de *communie*, omdat deze keizer de stad Tessaloniki had laten verwoesten nadat een Romeinse commandant was vermoord. Het moet niet gekker worden. *De keizer werd afhankelijk van de kerk*. De geestelijke macht werd sterker dan de wereldlijke macht. Je ziet hiermee dat de machtsbalans verschuift van de *wereldlijke* heersers (de keizer) naar de *kerkelijke* heersers (de paus). Een sterke troef die de kerk in handen kreeg.

De kunst uit deze periode kreeg steeds meer een Christelijk karakter. Een mooi voorbeeld van de Romeins-Christelijke kunst staat in de *crypte* waar de apostel Petrus begraven ligt, onder de huidige St. Pieter in Rome. Het gaat om de *sarcofaag* van de Romeinse prefect *Junius Bassus*, die in 359 op 24-jarige leeftijd stierf. De sarcofaag is van marmer en toont de eerste Christelijke beeldhouwkunst met taferelen uit het oude en nieuwe testament. De voorzijde is door kolommen in tien vlakken verdeeld. Het belangrijkste vlak staat in de bovenste rij in het midden en toont Christus tussen de apostelen Petrus en Paulus. Wat opmerkelijk is, is dat Christus (nog zonder baard) met de geschreven wijsheid in zijn hand op een soort *hemelboog* staat waar God als een soort Zeus wordt getoond. Je kunt dit zien als een overgang tussen de oude klassieke kunst en de nieuwe Christelijke kunst. Omdat het deze overgang laat zien en omdat dit het *oudste bekende Christelijke beeldhouwwerk* is, is het goed de sarcofaag van Junius Bassus te onthouden.

Rome - sarcofaag Junius Bassus - Crypte St Pieter - 360 n. Chr.

Constantijn heeft naast het aanstellen van het Christendom als staatsreligie nog een ander belangrijk wapenfeit op zijn naam. Hij maakte in 330 *Constantinopel* (het huidige Istanboel) de hoofdstad van het rijk. Na de dood van Constantijn

werd het Romeinse Rijk zoals we hebben gezien weer verdeeld in het West-Romeinse Rijk met Rome als hoofdstad en het Oost-Romeinse Rijk met Constantinopel als hoofdstad.

Het West-Romeinse Rijk gaat, zoals je weet uit de vorige les, in 476 ten onder. De aftakeling van het West-Romeinse Rijk had geen invloed op het Oost-Romeinse deel. Dit deel van het Romeinse Rijk valt pas in 1453 uit elkaar, wat betekent dat dit rijk *duizend jaar* heeft bestaan. Dit rijk heet ook wel het *Byzantijnse rijk*, omdat Constantinopel (Istanboel) vóór keizer Constantijn Byzantium heette. Dit Byzantijnse rijk heeft een grote impact op de kunst, zodat we een kleine uitstap naar de Byzantijnse kunst maken.

Rome - sarcofaag Junius Bassus (detail met Jezus) - Crypte St Pieter - 360 n. Chr.

Byzantijnse kunst

Het Byzantijnse rijk kende tot de zevende eeuw nog geen echte eigen kunstrichting. Het was een doorzetting van de Romeinse cultuur en kunst. Keizer **Justinianus** (527-565) probeerde vanuit Constantinopel het oude Romeinse Rijk weer in volle glorie te herstellen en veroverde weer delen van Afrika, Italië en Spanje. Maar dit was geen lang leven gegeven en de grenzen van het Byzantijnse rijk werden definitief bepaald door de huidige Balkanlanden, Griekenland, Turkije en delen van Iran. Toch bracht Justinianus een nieuwe Byzantijnse kunst mee naar de veroverde gebieden.

Het gekke is dat de beste voorbeelden van Byzantijnse kunst niet in Turkije staan maar in Italië. In Ravenna.

De genoemde Oost-Romeinse keizer Justinianus had delen van Italië veroverd en van **Ravenna** zijn belangrijkste Italiaanse stad gemaakt. En hier in Ravenna zie je de oudste Byzantijnse kerken en kunst. De reden hiervan is dat na 1453 Constantinopel grotendeels is geplunderd en de meeste Byzantijnse Christelijke kunst door de Turken is verwoest. De belangrijkste Byzantijnse stad in Italië, Ravenna, is deze verwoesting bespaard gebleven. We komen zo meteen terug op Ravenna, maar eerst staan we even stil bij de belangrijkste Byzantijnse kerk in Constantinopel die wél bewaard is gebleven: de **Hagia Sofia**.

Istanboel - Hagia Sofia - 560 n. Chr.

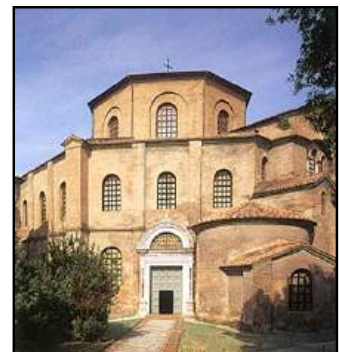

Istanboel - Hagia Sofia - 560 n. Chr. - interieur

Hagia Sofia betekent “Kerk van de Heilige Wijsheid” en is in de huidige vorm rond 560 door Justinianus herbouwd. De kerk in het huidige Istanboel is zeer beroemd, heeft een enorme koepel met een spanwijdte van 33 meter en combineert de Oosterse stijl met de Romeinse westerse stijl. De Hagia Sofia is in beginsel een enorme **centraal plan** kerk. De huidige vier minaretten zijn door de Turken na 1453 toegevoegd, die van de kerk een **moskee** maakten. De Turken pleisterden over de oude mozaïekmuren heen en later, toen het pleister verwijderd werd, kwamen ze weer te voorschijn. Blijkbaar zijn **mozaïekmuren** belangrijk in de Byzantijnse kunst, we komen hier later op terug. Omdat onder de koepel ramen zijn geplaatst, lijkt de koepel te zweven in het licht. Nieuwe vindingen in de koepelarchitectuur maakten dat mogelijk. Ook aan de zijkanten zijn veel ramen verwerkt, wat veel licht binnenlaat en het gevoel van ruimte creëert. Deze kerk moest laten zien dat het niet alleen de kennis van de bouwers was, maar vooral de aanwezigheid van God die ervoor gezorgd had dat zoiets groots en moois kon bestaan. Vanaf 1932 is de Hagia Sofia een museum. Het geldt als een hoogtepunt van Byzantijnse bouwkunst.

Maar zoals gezegd zien we de meeste Byzantijnse bouwkunst in het Italiaanse **Ravenna**. We gaan twee kerken uit Ravenna behandelen, de **St. Vitale** en de **St. Apollinare in Classe**. Deze kerken zijn, naast de Hagia Sofia, eveneens erg belangrijk in de Byzantijnse kunstgeschiedenis en een must voor onze cursus.

De **St. Vitale** is gebouwd rond 530 en is, net als de Hagia Sofia, een **centraal plan** kerk.

Byzantijnse kunst - Ravenna - St. Vitale - 530 n. Chr. - exterieur

Byzantijnse kunst - Ravenna - St. Vitale - 530 n. Chr. - Justinianus

De achtergrond is goudkleurig als het goud uit de hemel.

We zullen de ovale gezichten, de lange neuzen en de grote donkere ogen onder **grote wenkbrauwen** nog veel terugzien in de Byzantijnse kunst. Het Romeinse streven naar de perfecte gelijkenis is verdwenen maar het effect is duidelijk, er gaat een verheven **hemelse eeuwige rust** en sereniteit van uit.

Byzantijnse kunst - Ravenna - St. Apollinare in Classe - 549 n. Chr. - muurmozaïek

De Byzantijnse kunst bracht een nieuwe kunstvorm mee, namelijk de **muurmozaïeken**. De Romeinen staan vooral bekend om hun vloermozaïeken. Deze nieuwe muurmozaïeken vervingen de oudere muurschilderingen. De kerken hadden decoraties nodig om het evangelie uit te beelden, en de fonkelende muurmozaïeken lieten het hemelse licht beter op de gelovigen vallen dan de doffe Romeinse fresco's. De mozaïeken zijn **kleurrijk** en met **kleine steentjes** gemaakt om beter de gezichten en details te kunnen uitbeelden. De steentjes zijn gemaakt van **gekleurd glas**, wat een groter kleurenpalet geeft dan de vroegere steentjes uit marmer. Daarnaast gaf glas een prachtige schittering over de werken heen. Het gebruik van grote

De Byzantijnse kunst had blijkbaar een voorliefde voor centraal plan kerken. Vergeleken met de Santa Constanza uit Rome (weet je nog) is de St. Vitale veel groter en rijker in het ruimtelijke effect. Dit komt opnieuw door het gebruik van grote ramen. De decoratie binnen is enorm rijk aan mozaïeken en marmer. De link naar Constantinopel wordt meteen gemaakt door twee grote mozaïeken naast het altaar. Het ene toont Justinianus en zijn hofhouding (zie hiernaast), het andere de vrouw van Justinianus, keizerin Theodora. De figuren zijn lang en smal, met **kleine voeten** en **ovale hoofden** met **grote ogen**. Er is **geen** beweging.

De tweede Byzantijnse kerk uit Ravenna die we behandelen is de **St. Apollinare in Classe**. St. Apollinare was de eerste bisschop van Ravenna, Classe is de naam van de haven van Ravenna (en omdat er nog een andere St. Apollinare in Ravenna bestaat, wordt "in Classe" er altijd aan toegevoegd). Het is dit keer een **basilica** kerk. De St. Apollinare in Classe is van **buiten** gezien weliswaar groot maar **onopvallend**, van **binnen** is het opnieuw een enorme **rijkdom** aan pracht en praal. Dit kenmerkt de kerken uit het begin van het Christendom, van buiten saai maar van binnen extravagant.

Byzantijnse kunst - Ravenna - St. Apollinare in Classe - 549 n. Chr. - basilica-interieur met schip, zijbeuken en apsis

ramen in de kerken versterkte dat effect. De Byzantijnse kerken waren op deze manier opgebouwd met een verregaande bouwkundig kennis, met de tegenstelling van saai buitenaf en prachtig binnenin en door de nieuwe glazen muurmozaïeken prachtig gedecoreerd.

De manier van afbeelden uit de mozaïeken van de Hagia Sofia, de St. Vitale en de St. Apollinare in Classe met de vermelde lange neuzen, ovale gezichten, grote ogen en stille uitdrukking komen terug in de bekendste vorm van Byzantijnse kunst, de **iconen**.

Vanaf 550 komen iconen steeds meer voor als portretten van Christelijke figuren (Jezus, Maria of heiligen). Het woord "icoon" komt van het Griekse woord "eikon", wat afbeelding betekent. Deze iconen worden nog steeds gemaakt en veel iconen tonen Maria met het kind Jezus. Er zijn een aantal standaardtypes iconen, maar we zullen ze hier niet allemaal behandelen. We kijken hier alleen als voorbeeld naar de standaard "Maria-met-Jezus" icoon. Er zijn een paar zaken waar je op moet letten bij het bekijken van zo'n icoon, want ze worden nog steeds nagemaakt en vervolgens als oud verkocht.

Elk icoon heeft een strak 'canon'.

1. Maria en Jezus hebben een **aureool**
2. Maria heeft een **blauw** met **rood** gewaad aan
3. Er is een **goudkleurige** achtergrond, zonder afbeeldingen op de achtergrond
4. De gezichten hebben een strakke, **emotieloze** uitdrukking
5. Het kind Jezus heeft een **oud gezicht**
6. Het **hoofd** lijkt **los** te staan van de kleding (de gezichten lijken eruit te springen)
7. Jezus heeft als teken van zegening de **wijsvinger** en **middelvinger** samen omhoog
8. Ze hebben lange **neuzen**, grote ovale **ogen** en duidelijke grote **wenkbrauwen**
9. Ze hebben kleine handen met lange vingers (zogenaamde "**kamvingers**")
10. Christus houdt een **boekrol** vast
11. Maria **wijst** naar Jezus
12. De gewaden hebben klassieke Grieks aandoende **plooingen**
13. Maria buigt haar hoofd vanuit onze kant gezien naar **rechts**

Byzantijnse kunst - Icoon - 1250 - National Gallery of Art - Washington DC

Deze strakke richtlijnen hebben te maken met een enorm debat dat plaatsvond in de achtste eeuw. Dit debat dreef de kerk uiteen. Het ging namelijk om de uitleg van het **tweede** van de **tien geboden**: gij zult geen afgodsbeelden maken.

Sommige kerkvaders vonden dat de Bijbeltekst letterlijk genomen moest worden en dat alle Christelijke afbeeldingen verboden moesten worden. Niet alleen beelden, maar ook schilderijen. Alle bestaande beelden, iconen, schilderijen

en zelfs miniaturen in boeken moesten worden vernietigd. De aanhangers van deze stroom heetten de “**iconoclasten**”. Rond 730 was er de Byzantijnse keizer Leo die ook de daad bij het woord voegde. Veel kunstwerken gingen verloren.

Andere kerkvaders vonden dat schilderijen en afbeeldingen wel mochten. Over beelden was iedereen het wel eens: die mochten niet omdat het te sterk leek op de heidense afgodsbeelden. Maar schilderijen en plaatjes zouden kunnen helpen om het Evangelie te verkondigen aan mensen die niet konden lezen. De aanhangers van deze stroom heetten de “**iconofielen**” (iconenliefhebbers). Vooral **monniken** waren voorstanders van het gebruik van afbeeldingen. De strijd tussen de iconoclasten en de iconofielen duurde meer dan honderd jaar, vanaf 730 tot 843. Paus **Gregorius** hakte uiteindelijk de knoop in 843 door voor het Romeins-Christelijke deel. Hij was het eens met de iconofielen: een schilderij is het schrift van de ongeletterden. Een afbeelding of schilderij mocht, zolang het maar plechtig was en functioneel. Beelden verafgoden mocht niet, **vereren** wel. Van Rome mochten dus schilderijen én beelden weer. Het **Byzantijns-Christelijke** of “orthodoxe” deel stelde nóg sterkere eisen aan de afbeeldingen: alleen tweedimensionale ‘iconen’ waren toegestaan (op hout geschilderd, als fresco, als mozaïek of in ivoor of hout gekerfd). Vanaf dat moment zie je in de Byzantijnse kerk **geen beelden** meer, alleen iconen. Het Byzantijnse **orthodoxe** deel heeft zich in de loop der tijd strak gehouden aan deze uitspraak. Vandaar dat iconen met hun strakke canon erg lang binnen de orthodoxe kerk gemaakt werden en voor ons nu “typisch” Byzantijns zijn.

Je kunt je voorstellen hoe enorm belangrijk deze uitspraak is geweest voor de kunstgeschiedenis. Gregorius in Rome gaf zijn zegen aan de schilders en beeldhouwers. Er mocht weer volop Christelijke beeldende kunst worden gemaakt.

Weliswaar met duidelijke regels, maar toch. Een regel was dat het functioneel moest zijn, het moest de **boodschap** verkondigen aan de ongeletterden. Het hoefde niet lichamelijk perfect te zijn of de natuur helemaal exact na te bootsen. Zonder deze uitspraak was de Christelijke kunst iconoclastisch geworden, zoals de kunst van de Islam. Je zult geen beeld van Mohammed in een moskee zien.

De Christelijke Kerk was verdeeld geraakt in een Romeins-Christelijk (Rooms-katholiek) en een Byzantijns-Christelijk (orthodox) kamp. Het evangelie kan nu eenmaal op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Om vast te kunnen stellen wat nu de officiële versie van de waarheid moest worden, hield de Kerk “**concilies**” waar de bisschoppen (soms meer dan 600) samenkwamen. Tijdens het concilie in 451 in de stad **Chalcedon** kwam men niet tot een duidelijk standpunt over de interpretatie of de *mens* Jezus dezelfde persoon was als de *zoon van God*. Er ontstond de schifting in de Christelijke Kerk, waarbij het Oostelijke orthodoxe **Byzantijnse** deel vond dat de *mens* Christus los stond van de *zoon van God*. Het Roomse deel vond dat Jezus en de *zoon van God* dezelfde persoon is. Het lijkt een klein punt, maar het had grote consequenties. De Byzantijnse Kerk scheidde zich hierdoor al in 451 af van het Westerse **Rooms-katholieke** deel. De breuk werd definitief in het jaar 1054, toen de paus door wilde drukken dat de Heilige Geest zowel uit de Vader als de Zoon voortkwam en de patriarch het hiermee oneens was. Uiteraard kwam er in 1517 een tweede belangrijke breuk in de Kerk toen Luther zijn stellingen tegen de katholieke regels verkondigde. Maar daarover later meer. We besluiten ons uitstapje naar de Byzantijnse kunst en gaan verder met de vroeg Middeleeuwse kunst in het westen.

Opmerkelijk is dat de tien geboden van de Protestantse Kerk niet dezelfde zijn als van de Katholieke Kerk. In de Katholieke leer ontbreekt het Protestantse tweede gebod ‘Gij zult geen afgodsbeelden maken’ en is in plaats daarvan toegevoegd ‘Gij zult de dingen van een ander niet begeren’.

West-Europese vroege Christelijke kunst

Eerst staan we stil bij Hiëronimus of **St. Jerome**. Hij bepaalde namelijk wat de inhoud van de **Bijbel** is en is daarom een belangrijk figuur in de Christelijke kunstgeschiedenis.

St Jerome met de leeuw aan zijn voeten

St. Jerome was een geleerd man en sprak zowel Grieks als Hebreeuws. De Christelijke documenten waarop de Kerk gebaseerd was, bestond uit een grote verzameling van Hebreeuwse en Griekse teksten. Veel mensen kenden geen Grieks of Hebreeuws, hooguit Latijn, en konden dan ook de teksten niet lezen. Het was dan ook zaak, vond men rond 430, om een officiële versie te maken in de **volkstaal**, het **Latijn**. Om nu de “officiële” versie van het Evangelie te bepalen, moest er een keuze worden gemaakt over wat nu de officiële teksten waren en welke niet. Deze St. Jerome kreeg de opdracht van de paus om dit te bepalen. Hij vertaalde eerst het Hebreeuwse deel in het Latijn, daarna het Griekse deel in het Latijn. Deze eerste in de volkstaal Latijn vertaalde versie van de Bijbel heette het “**Vulgaat**”. De Hebreeuwse teksten waren gebaseerd op het oude Joodse geloof en werden het “**oude testament**” genoemd. De Griekse teksten bevatten vooral de geschriften van de “**evangelisten**” die na de dood van Jezus de verhalen over zijn leven opschreven. Deze Griekse teksten werden het “**nieuwe testament**” genoemd.

St. Jerome bepaalde welke officiële teksten in de Bijbel werden opgenomen en welke teksten buiten de Bijbel werden gehouden. Hij heeft dus nogal wat impact gehad.

De officiële teksten worden de “**canonische**” teksten genoemd, de teksten die **buiten** de Bijbel vielen werden de “**apocriefe**” teksten genoemd. St. Jerome komt vaak voor op schilderijen en wordt meestal afgebeeld als **kluizenaar** in de woestijn. Naast hem ligt een **leeuw**, waarvan het verhaal is dat hij de leeuw hielp door een splinter uit zijn poot te halen. Vaak is hij bezig met het vertalen van de Bijbel. Hierboven een voorbeeld van zo’n schilderij van St. Jerome. Je komt zo’n schilderij in elk museum tegen.

Het **oude** testament geldt voor zowel het Christelijke als het Joodse geloof en behandelt de Genesis (ontstaan van de aarde, Adam en Eva etc), de Koningen, de Wetten, de Profeten en de Geschriften. Hét symbool van het oude testament is de “**Ark des Verbonds**”, een kist die de tien geboden bevatte.

Het **nieuwe** testament is alleen Christelijk en bevat de teksten van de vier Evangelisten, de Brieven en de Openbaringen van Johannes. Hét symbool van het nieuwe testament is de **Heilige Graal**, een beker die gebruikt werd door Jezus tijdens het laatste avondmaal en vervolgens het bloed van Jezus aan het kruis zou hebben opgevangen (al is Dan Brown, de schrijver van de Da Vinci code, het hiermee niet eens).

Omdat er zoveel schilderijen en andere kunstwerken over de Bijbel zijn gemaakt, is het nuttig om hier iets meer over te vertellen. Als je het verhaal kent, herken je de afbeeldingen veel beter. In de bijlage bij dit hoofdstuk zijn daarom de meest bekende passages uit het nieuwe testament kort beschreven, waar staat aangegeven waarop je moet letten om het als zodanig op een afbeelding te herkennen.

Het nieuwe testament beschrijft dus onder andere de evangeliën. Nu zijn er **vier evangelisten**, de vier officiële biografen van het leven van Jezus, waarvan ieder zijn eigen **symbool** heeft:

- **Johannes** heeft als symbool de **adelaar**

- **Markus** heeft als symbool de gevleugelde **leeuw** (verwar hem niet met St Jerome in de woestijn)

- **Mattheus** heeft als symbool de **engel**

- **Lucas** heeft als symbool de gevleugelde **os**.

In de vroege middeleeuwen werden er van deze evangelisten veel afbeeldingen en illustraties in boeken gemaakt. Als je het symbool erbij ziet, weet je meteen om welke evangelist het gaat. Vaak zijn deze evangelisten op de afbeelding aan het schrijven, alsof ze bezig zijn aan het schrijven van hun evangelie, maar niet altijd. Welke evangelist herken je bijvoorbeeld op de afbeelding hiernaast?

Als je goed kijkt zie je boven het hoofd van de evangelist de afbeelding van een *gevleugelde os*. Het gaat hier dus om Lucas. Dit plaatje komt uit het gebedenboek van Otto de derde van rond het jaar 1000 uit de staatsbibliotheek van München. Je ziet dat er gewerkt is met een gouden achtergrond en dat Lucas nog een lange neus, kleine voeten en een Grieks aandoend geplooid kleeid aan heeft. Je ziet dat de Byzantijnse invloeden nog gemengd worden met de westerse Rooms-katholieke afbeeldingen.

Let dus op de symbolen van de vier evangelisten. Je ziet ze niet alleen op schilderijen, maar ook vaak in kerkinterieurs. Hiernaast zie je als voorbeeld een beeldhouwwerk boven de toegangspoort van de wereldberoemde St. Trophime kerk in Arles, daterend uit de twaalfde eeuw. Je weet nu wat dit voorstelt...

St. Trophime - Arles - De vier Evangelisten

Nu we St. Jerome, de Bijbel en de symbolen voor de evangelisten iets beter kennen, keren we terug naar de West-Europese vroeg Christelijke kunst.

In de vijfde eeuw wordt **Ierland** gekerstend (Christelijk gemaakt), waarbij de missionaris **St. Patrick** veel Ieren voor zich wist te winnen. In de beeldende kunst wordt St. Patrick afgebeeld in bisschoppelijk gewaad met slangen en een klaverblad ("shamrock"), omdat hij Ierland van de slangen zou hebben bevrijd en hij de heilige Drievuldigheid (de Vader, de Zoon en de Heilige Geest) heeft verbeeld met behulp van een klaverblad. Het klaverblad is nog steeds een belangrijk symbool voor Ierland. Niet het klavertje vier, maar een gewoon klavertje dus.

Ierland was van de zesde tot de negende eeuw een belangrijk gebied in de Westerse kunstgeschiedenis. **Monniken** werkten er in kloosters aan het maken van prachtig **versierde Bijbels** en andere religieuze boeken. Eén van de meest

Book of Kells - 800 n. Chr. - Trinity College - Dublin

bekende boeken die bewaard is gebleven is het “[Book of Kells](#)”, een gebedenboek dat rond het jaar 800 in het klooster van de plaats Kells is gemaakt. Je kunt het “Book of Kells” bekijken in de bibliotheek van het Trinity college in [Dublin](#). In de afbeelding hiernaast staat een bladzijde uit het Book of Kells, waarop je een Chi-Rho teken ziet. De afbeelding is rijk bewerkt met honderden zeer kleine geometrische patronen die in elkaar doorlopen. Dit minuscule werk moet een monnik maanden gekost hebben om te maken. Als je een boek met prachtige afbeeldingen versiert heet dat ‘[boekverluchting](#)’; het “Book of Kells” is een van de mooiste voorbeelden van boekverluchting uit de vroege middeleeuwen.

Vanuit Ierland verspreidde deze kunstuitingen zich uit naar Noord-Engeland. Ook daar werden er door monniken prachtige verluchtingen aangebracht. De meest bekende hiervan zijn de “[Lindisfarne Gospels](#)”, een boek met de evangelies dat al rond het jaar 700 in een klooster op een eiland net voor de Noord-Engelse kust werd gemaakt.

Ook op de verluchte bladzijden uit de “Lindisfarne Gospels” zie je zeer bewerkelijke geometrische patronen die tot in groot detail perfect zijn getekend. De evangelies van Lindisfarne staan in het British Museum in Londen. Je ziet met deze prachtige voorbeelden van boekverluchting, dat monniken en kloosters belangrijk werden in kunstgeschiedenis van de vroege middeleeuwen. Deze monniken kopieerden Bijbels (de boekdrukkunst werd pas in de zestiende eeuw uitgevonden) en sommige monniken specialiseerden zich in het maken van verluchtingen. Het Book of Kells en de Lindisfarne Gospels hebben dus tekeningen met uitgebreide minuscule geometrische patronen, die voor mij iets Islamitisch hebben.

Deze tekeningen in boeken of boekverluchtingen werden al gemaakt vanaf het moment dat er boeken verschenen. De bewaard gebleven boeken, zoals het Book of Kells en de Lindisfarne Gospels, zijn vaak Bijbels of gebedenboeken. Deze werden door monniken gemaakt in de [scriptoria](#) of bibliotheken van de kloosters. Omdat alle boeken met de hand werden geschreven en vooral de tekeningen erg kostbaar waren, konden alleen de kerk en zeer rijken zich de luxe van boeken veroorloven. De vroegste verluchtingen die we kennen

Lindisfarne Gospels - 700 n. Chr. - British Museum - Londen

gaan terug naar de vijfde eeuw. In de Vaticaanse bibliotheek wordt het “[Vaticaanse Vergilius](#)” bewaard, een boek dat rond 450 is gemaakt en waarin de tekeningen als een soort Romeinse “fresco’s” zijn vormgegeven. De afbeeldingen zijn in kleur, hebben een dikke rand en zijn in perspectief getekend, een kunst die pas veel later tijdens de renaissance weer hervonden werd. In een tweede boek uit de vijfde eeuw, de “[Weense Genesis](#)”, te vinden in de nationale Oostenrijkse bibliotheek in Wenen, gaat de verluchting alweer een stap verder. Hier zien we dat de tekening een heel stripverhaal vormt, dat in een u-bocht wordt weergegeven. Zo kon de tekenaar zijn hele verhaal kwijt op één bladzijde (zoals op de afbeelding hieronder) en de zware randen zijn verdwenen.

Vaticaanse Vergilius - 450 n. Chr. - Vaticaanse Bibliotheek - Rome

Tot de tweede eeuw vóór Christus werd er op papyrus geschreven, daarna gingen men over op het schrijven van geprepareerde [dierenvellen](#). Dit heet “[perkament](#)” of “[vellum](#)” en had het voordeel dat het kon worden gevouwen tot een boek. Papyrus kon alleen worden opgerold, perkament kon worden gevouwen, kon beter tekeningen vasthouden en ging langer mee. Zo’n boek van perkament dat de vorm had van een boek zoals we het vandaag ook kennen heet een “[codex](#)”. Pas vanaf de dertiende eeuw komt [papier](#) in gebruik. Veel verluchtingen uit de middeleeuwen staan dan ook op perkament, zoals het Book of Kells, de Lindisfarne Gospels, het Vaticaanse Vergilius en de Weense Genesis.

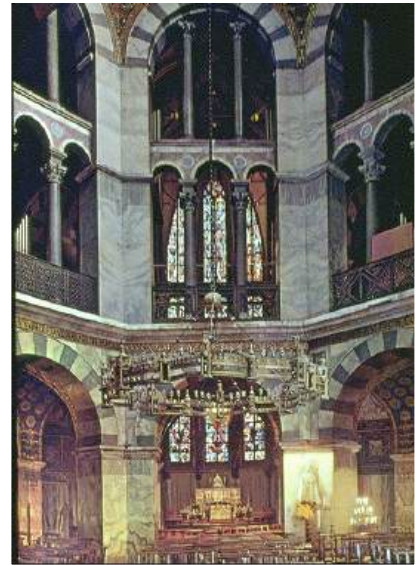
Weense Genesis - 450 n. Chr. - Oostenrijkse Bibliotheek - Wenen - zilver op vellum

Ierland was dus ‘hot’ in vanaf de vijfde eeuw in de Christelijke kunst. Laten we eens verder kijken op het vasteland van Europa. Na flink wat verschuivingen van Europese stammen die we grote volksverhuizingen noemen (die al begon ten tijde van het West-Romeinse Rijk), begon de situatie zich zo rond 450 te settelen. Een grote stam die in Frankrijk was neergestreken, trok de macht naar zich toe. De mensen van deze stam werden [Franken](#) genoemd en de naam “Frankrijk” is van hun overgebleven.

Het koningshuis van deze Franken bekeerde zich in 466 tot het Christendom. Dit koningshuis heette de “[Merovingers](#)” en het was hun koning [Clovis](#) die in 466 het Christendom als staatsgodsdienst instelde. Hij veroverde veel gebieden, waaronder inderdaad het huidige Frankrijk.

In het boek en de film “Da Vinci Code” van Dan Brown dat de laatste jaren erg populair is, werd beweerd dat de Merovingische koningen afstammelingen waren van Christus zelf – die een kind had verwekt bij Maria Magdalena. Via dit boek is de Merovingische dynastie opeens sterk in de belangstelling komen te staan.

De nakomelingen van Clovis richtten hun aandacht echter vooral op onderlinge vetes en de luxe van het hof. De regering werd overgelaten aan een groep dienaren (de zogenaamde **hofmeiers**) die de echte macht naar zich toetrokken. Deze hofmeiers zetten de Merovingische koning tenslotte af, waarna het nieuwe vorstenhuis van deze hofmeiers de macht kreeg. Dit vorstenhuis wist van wanten. Zo was er een hofmeier vorst, **Karel Martel** geheten, die de opkomende moren bij Poitiers in Zuid-Frankrijk versloeg in 732. Zonder hem was Europa misschien al lang Mohammedaans geweest. De **kleinzoon** van Karel Martel is nog bekender. Hij breidde het rijk enorm uit (niet alleen het Frankische deel, maar ook delen van Duitsland en Italië) en werd in het jaar 800 tot **keizer** gekroond. Zijn naam was **Karel de Grote**. Hij was de beschermer van het Rooms-katholieke geloof en de paus kroonde hem hoogstpersoonlijk tot keizer van het **Roomse Rijk**. De Byzantijnen waren niet gecharmeerd van het feit dat er weer een groot rijk ontstond dat claimde het “Roomse Rijk” te zijn. Toch erkende de Byzantijnse keizer Michael in 812 de keizerlijke titel van Karel de Grote.

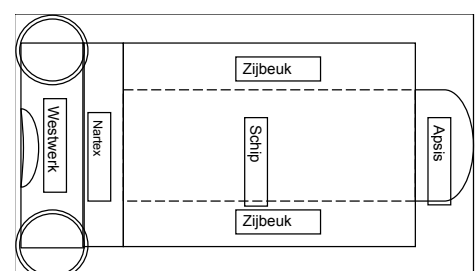
Karolingers - Kapel van Karel de Grote - 800 n. Chr. - Aken

Karel de Grote probeerde het Romeinse Rijk te herstellen. Het ging Karel als goed Christen uiteraard om het herstellen van het rijk van *Constantijn*, niet om de heidense Romeinse keizers daarvoor.

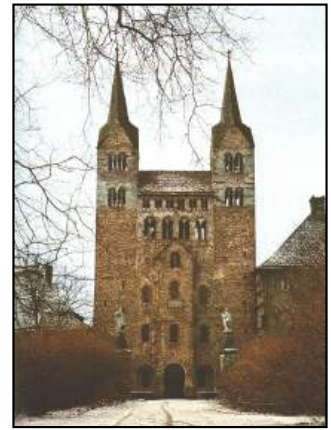
Na de val van het Romeinse Rijk was er nu een *tweede* “Romeins” Rijk ontstaan met Karel de Grote als keizer. Dit koningshuis is genoemd naar Karel de Grote en heet dan ook de “**Karolingers**”. Karel deed er alles aan om de klassieke Romeinse kunst weer in ere te herstellen. Zijn hoofdstad werd **Aken**, waar hij een kapel liet bouwen die gebaseerd was op de St. Vitale (jawel, de bekende Romeinse centraal plan kerk uit Ravenna). De architect van de kapel in Aken is nog bekend, ene **Odo van Metz**. Na de Griekse tempels kenden we geen architecten meer bij naam in Europa, totdat Karel dus door Odo van Metz zijn kapel liet bouwen. Deze Odo van Metz gebruikte wel de opbouw van de St. Vitale, maar liet er meer open bogen en klassieke zuilen in zetten om het nog meer “Romeins” te maken. Hiermee ontstond een voorloper van de “**Romaanse**” bouwkunst, waar we in een volgende les verder op ingaan.

Door Karel de Grote werd er dus opeens weer gekeken naar de klassieke Christelijk Romeinse bouwkunst, vooral die van zijn grote voorbeeld keizer Constantijn. Karel probeerde het Christelijke Romeinse Rijk van Constantijn weer in ere te herstellen. Hij was daarnaast belangrijk als opsteller van allerlei wetten, waaronder de **leerplicht**. Kloosters begonnen een belangrijke rol te spelen in de opvoeding van de kinderen van de adel. Op deze kloosters komen we zo meteen nog terug. Bij de kapel van Karel in Aken werd er overigens weer iets nieuws toegevoegd aan de opbouw van een kerk. We hadden al laten zien dat er op de basis van een basilica of centraal plan opbouw een apsis (plek waar de priester zat) en een narthex (voorportaal) werd bijgeplaatst. Bij de kapel van Karel werd er voor de narthex een extra “**westwerk**” geïntroduceerd.

Een westwerk is een voorportaal **vóór het voorportaal** met aan beide zijden een hoge **toren**. Het heet een westwerk omdat een kerk altijd precies in oost-westelijke richting gebouwd werd. De apsis ligt aan de oostkant, zodat de opgaande zon altijd via de vensters van het apsis de kerk verlicht.

De westelijke kant van de narthex, waar men de kerk binnenkomt, wordt door de avondzon verlicht. Met de komst van het westwerk en de verstevigde torens kon er ook een “**koor**” of verdieping boven de toegang worden gemaakt waar een hoogwaardigheidsbekleder kon zitten. Zie je een kerk met de herkenbare torens van een westwerk, dan is die dus na 800 gebouwd. Een voorbeeld hiervan is de kerk van de abdij van **Corvey** in Duitsland, uit 875 (zie hiernaast).

Westwerk abdij van Corvey - 875

Omdat teksten door monniken werden geschreven en gekopieerd, was er geen sprake van een duidelijke bepaling van hoe elke letter van het alfabet nu moest worden geschreven, elke monnik deed dit op zijn eigen manier. Karel voerde een standaard lettertype in, het **Karolings minuskel**, dat de basis is van hoe wij tegenwoordig het alfabet schrijven.

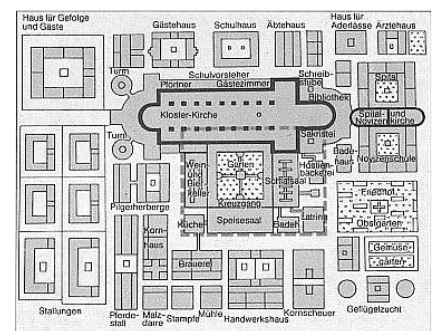
De letters die je nu leest zijn gebaseerd op het Karolings minuskel.

Evangelist Mattheus - Ebbo Gospels - 816 - Epernay - Frankrijk

Buiten de architectuur zijn er niet zoveel kunstvoorbeelden uit de Karolingische tijd bewaard gebleven. Wel is er een aantal ivoeren **tweeluiken** gevonden, waarop in de stijl van het Romeinse Rijk uit de tijd van Constantijn is verdergegaan. In de gebedenboeken zijn er meer voorbeelden van afbeeldingen bewaard gebleven. Hiernaast een voorbeeld uit zo'n gebedenboek. Het stelt een evangelist voor die bezig is aan zijn geschriften. De **draperieën** van zijn gewaad proberen het wat klassiek Romeins te maken, maar de tekening zelf lijkt op het eerste gezicht op een kindertekening. De handen en voeten zijn te groot, de ogen staan bijna bol in hun kas. Het perspectief klopt niet. Maar bedenk dat de kunstenaar alleen een **boodschap** probeerde over te brengen, het hoefde niet natuurgetrouw. In die opzet is hij zeker geslaagd. In de Karolingische tijd beeldde men de evangelisten schrijvend af, vaak als inleidende afbeelding van de evangeliën die daarna in het gebedenboek of Bijbel volgden.

Met de bescherming door Karel werden er steeds meer **kloosters** gesticht. De hoofdorde werd gevormd door de **Benedictijnen**. De opbouw van een **abdij** werd gebaseerd op een **standaard plan**, dat voor het eerst in het Zwitserse **St. Gallen** werd gebruikt. Zo'n standaard plattegrond van een abdij is bewaard gebleven op vijf vellen perkament, dat de abt van St Gallen als suggestie aan een bevriende abt stuurde. Het toont een plattegrond van een zelfvoorzienend gemeenschap, met een kerk, stallen, ziekenhuis, slaapplekken en zelfs een groentetuin.

Basisplan Benedictijner Abdij - St Gallen

Laten we een aantal **kloosterorders** eens iets nader bekijken, omdat zij zo'n grote invloed hebben gehad op de kunst in de middeleeuwen.

De basisorde is de **Benedictijner** orde, die door **Benedictus van Nursia** is gesticht rond 500. Benedictus schreef de leefregels voor monniken op, die door alle monniken als basis werd gebruikt. Benedictus stichtte het klooster in **Montecassino** in Italië in 529, een prachtig bouwwerk dat helaas tijdens de tweede wereldoorlog werd verwoest. De benedictijner orde is eigenlijk geen orde in de zin van een gemeenschappelijke leider en een centraal bestuur, maar was eerder een verzameling van kloosters die volgens de regels van Benedictus leefde. **Benedictijners** hebben geen specifieke pijkleur.

Pas veel later komen andere ordes naar voren, die vonden dat de meeste Benedictijner kloosters de regels van Benedictus vergeten waren en vonden dat het strenger en soberder moest. Zo stichtte **Bernardus van Clairvaux** rond 1100 in **Cîteaux** de **Cisterciënzer** orde. De cisterciënzers waren streng religieus en richtten zich vooral op uitbreiding van het geloof naar nieuwe gebieden. Cisterciënzers dragen **witte** pijen en hun abdijen zijn vaak ook aan de buitenkant wit beschilderd.

Rond 1200 stichtte **Franciscus van Assisi** de **Franciscaner** orde. Dit was een bedelorde, waarbij de monnik geen eigen spullen mocht hebben en dus ook tegen het bezit van de kerk was. Franciscus van Assisi gaf ook al zijn bezittingen aan de armen. Een ander woord voor Franciscaners is 'minderbroeders'. De vrouwelijke tak van de Franciscaners is de orde van de zusters **Clarissen**, die al in 1212 ontstond. Franciscanen hebben in principe een bruin habijt met een wit koord (en oorspronkelijk een geschoren kruin).

Ook rond 1200 stichtte **Domenicus Guzman** de **Dominicaner** orde. Dit was ook een bedelorde, zeer streng en vormde de kern van de **inquisitie** in de latere middeleeuwen. Dominicaners dragen **zwart-witte** pijen.

Op Christelijke schilderijen staan soms zwart-witte honden afgebeeld zoals Dalmatiërs. Vaak worden hier de 'Honden van de Heer' of letterlijk in het Latijn de 'Domini Cani' mee bedoeld. Domini betekent heer, Cani betekent hond.

Tenslotte stichtte **Ignatius van Loyola** rond 1550 de **Jezuïeten** orde, die gehoorzaamheid aan het geweten en het van elkaar leren als monnik centraal stelde. Het waren met name de Jezuïeten die overal op de wereld als missionaris de inboorlingen probeerden te bekeren. De Jezuïeten hebben geen speciale habijt.

Nu hoeft je niet de kloosterorders te onthouden in deze cursus, als je maar weet dat er in de loop van de tijd verschillende ordes zijn ontstaan en dat **Benedictus van Nursia** de basisregels heeft geschreven. Terug naar de Karolingers.

Van Karel de Grote naar Karel de Kale

De opvolgers van Karel de Grote waren weliswaar zeer vroom, maar niet altijd goede heersers. Het grote rijk van Karel was dan ook geen lang leven gegeven en het rijk viel weer uiteen. Van Karel de Grote zijn opvallend weinig beelden bewaard gebleven. Het bekendste bronzen beeldje (23,5 cm hoog) staat in het Louvre in Parijs, waar Karel op

Valkhof - St Nicolaaskapel - 1030 - Nijmegen

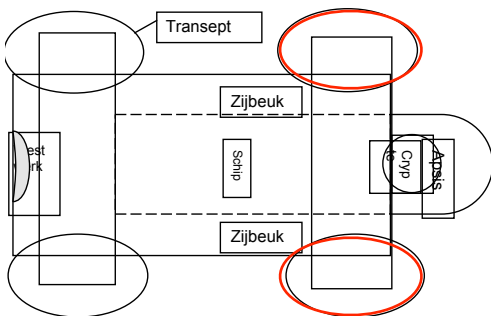
zijn paard de wereldbol in zijn handen houdt. In Nederland herinnert de **Valkhof** in Nijmegen aan Karel de Grote. Karel had in Nijmegen een burcht laten bouwen, waarvan de kapel nog steeds bestaat. Het is een kleine centraal plan kapel met een zestienhoekige ombouw en een achthoekige kern en het heet de Karolingische of **St. Nicolaaskapel**. In 1030 is de kapel aan het Valkhof herbouwd.

Karel de Grote - Louvre - 850 - Parijs

Met Karel de Grote verplaatste het machtscentrum zich van Frankrijk naar **Duitsland**. Zoals gezegd hielden de nakomelingen van Karel de Grote (met aparte namen zoals Lodewijk de Vrome, Karel de Kale, Karel de Dikke en Lodewijk het Kind) de Karolingische dynastie maar kort in stand. Vanaf 919 namen koningen uit de Duitse streek Saxon de macht van de Karolingers over. Zoals de Karolingers genoemd waren naar Karel de Grote, zo zijn ook deze Duitse vorsten genoemd naar de naam van hun grote keizer: **Otto** de Eerste. Dit is de dynastie van de "**Otonen**" of het "**Ottoonse Rijk**".

We zijn dus van de Romeinen naar de Merovingers gegaan, van de Merovingers naar de Karolingers en komen dus nu bij de Otonen aan. Otto de Eerste regeerde rond 950. Voor de kunst is deze Ottoonse periode zeker belangrijk geweest. Vooral de **kathedraal van Hildesheim** (in de buurt van Hannover in Noord-Duitsland) en haar stichter, bisschop **Bernward**, waren uniek.

Deze Bernward (later heilig verklaard) was een liefhebber van kunst en hij liet rond het jaar 1000 een groot klooster met kloosterkerk bouwen in Hildesheim. Deze 'Michaeliskirche' had weer iets nieuws in de opbouw. Karel de Grote had het westwerk geïntroduceerd. Bernward breidde de plattegrond van de kerk uit met zogenaamde "**transepten**". Er kwam een uitbouw met torens bij het westwerk en ook aan de andere kant van de kerk bij de apsis werd aan beide zijden een uitbouw geplaatst. We krijgen dus een basisvorm met **vier extra**

hoeken. Sommige kerken lieten later de uitbouwen bij het westwerk weg, zodat je een mooi kruisteken krijgt met het schip en de twee oost-transepten. Maar de Michaeliskirche van Hildesheim heeft dus vier transepten. Vanaf het jaar 1000 zien we dus dat een kerk transepten aan de oostkant krijgt.

Iets verderop in Hildesheim ligt de kathedraal. Het meest bijzondere aan deze kathedraal zijn de **toegangsdeuren** van Bernward. Deze twee massief **bronzen** deuren vertellen in 16 blokken een aantal verhalen uit de Bijbel. Sinds de Romeinse tijd was er niet meer zo'n groot bronzen gietstuk gemaakt. De voorstellingen op de deuren tonen figuren met veel expressie. Het gaat om het overbrengen van een boodschap, wat er niet bij hoort wordt ook niet afgebeeld. De middeleeuwse kunst probeert iets te onderwijzen, afbeeldingen als schrift voor de ongeletterden, weet je nog. Dat gebeurde in Hildesheim ook met de bronzen toegangsdeur. Op de linkerdeur staan afbeeldingen uit de Genesis, op de rechterdeur afbeeldingen uit het leven van Christus.

Deuren kathedraal Hildesheim - 1000 n. Chr.

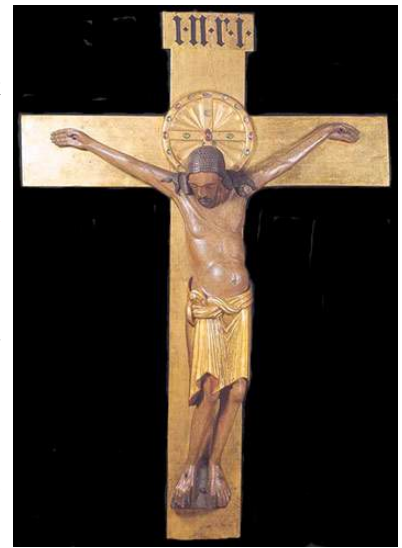
Deuren kathedraal Hildesheim - detail Adam & Eva - 1000 n. Chr.

Op de afbeelding hiernaast zie je Eva die van de appel plukt en Adam die toekijkt. Wat niet nodig is, is weggelaten. De boodschap is belangrijker dan dat de lichamen precies “mooi” en in verhouding zijn. Na de discussie of gesneden afbeeldingen van Christus wel waren toegestaan volgens het tweede gebod, hebben we sinds de vierde eeuw geen beelden meer gezien. Maar met de Ottoonse kunst komt ook de beeldhouwkunst terug. Die Bernward is dus best een belangrijk figuur in de kunst: we hebben weer beeld!

Een ander voorbeeld van Ottoonse beeldhouwkunst is het **Gero-crucifix**, een houten beeld van Jezus aan het kruis dat ook rond het jaar 1000 gemaakt is. Dit unieke crucifix hangt in de kathedraal van **Keulen**.

Je zou denken, gewoon een crucifix zoals we die nu in de meeste kerken zien. Maar zoiets (Jezus aan het kruis) was nog nooit eerder gemaakt!

Het toont een lijdende Jezus aan het kruis in een sterk expressieve stijl. Eerder werd alleen een overwinnende Jezus getoond, of alleen het kruis, nu een lijdende Jezus en ook nog eens in gesneden driedimensionale vorm. Het Gero-crucifix is in die zin de basis voor alle **crucifixen** die later gemaakt zijn. Het heet het Gero-crucifix omdat het gesneden werd voor bisschop Gero in Keulen.

Gero Crucifix - 1000 - Kathedraal Keulen

Lucas - Evangelarium Otto III - Staatsbibliothek - München

Een derde voorbeeld van Ottoonse kunst zijn de **gebedenboeken** van de Ottoonse keizers. Vooral Otto de Derde had een prachtig gebedenboek dat momenteel wordt bewaard in de staatsbibliotheek in München. We zien hiernaast de eerder gebruikte afbeelding van de evangelist Lucas. Lucas wordt niet meer getoond terwijl hij aan het schrijven was (wat tijdens de Karolingische tijd gewoon was), maar zijn evangelies liggen gereed in zijn schoot. Boven zijn hoofd houdt hij de profeten uit het oude testament als en soort wolk omhoog; lichtbundels komen uit de wolken naar beneden. Vanaf zijn voeten stroomt water, dat door schapen wordt gedronken. Aan de voet van de afbeelding staat geschreven: “Vanuit de bron van de vaders geeft de os het water aan de schapen”. In andere woorden, Lucas maakt de teksten van de profeten leesbaar voor het volk. Het heeft door de gouden achtergrond iets Byzantijns. De Ottoonse kunst is het begin van de **Duitse kunst**. Ottoons! Crucifixen, transepten en de terugkeer van de Christelijke beelden.

Viking houtsnijwerk

We hebben bijna alle hoofdzaken uit de eerste middeleeuwen behandeld. We staan tenslotte nog stil bij een volk uit het noorden dat tijdens de eerste middeleeuwen, vooral tussen 800 en 1100, regelmatig roet in het Karolingische en Ottoonse eten strooide. We hebben het dan over de invallen van de **Vikingen** of **Noormannen** op het Europese vasteland. Deze Vikingen veroverden met hun snelle boten (**drakkars**) niet alleen af en toe eens een kustplaats, maar trokken met hun vloot van schepen ver de Europese rivieren over. Zo stichtten de Noormannen bijvoorbeeld de stad Kiev. De Zweedse Vikingen trokken de Baltische staten en Rusland binnen, de Noorse en Deense Vikingen richtten zich eerder op West-Europa. Ook Nederland had ermee te maken, steden als Utrecht en Wijk bij Duurstede werden geplunderd. Ook Parijs viel ten prooi aan de Vikingen.

De Slavische bevolking noemde deze Vikingen “russen”, vandaar de naam Rusland.

De Karolingische vorsten gaven in een soort vredesoverleg een groot stuk land aan de Vikingen; het werd het “land van de Noormannen” oftewel **Normandië**. Veel (Deense) Noormannen vestigden zich hier, werden Christelijk en “verfransten”. De invallen geven aan dat het geen overbodige luxe was de stad te barricaderen en te ommuren. Je had een echt kasteel nodig om deze lieden buiten te houden. Waren het eerst de legers van omliggende staten waarmee oorlog gevoerd werd, nu kwamen de Noormannen ook nog eens langs. De Vikingen richtten zich op de rijke steden en kloosters. De Book of Kells viel bijvoorbeeld eens ten prooi aan de Noormannen, die echter alleen de (met edelstenen) versierde kaften meenamen en het boek verder kaftloos in het geplunderde klooster achterlieten. De kunst van de Noormannen zelf richtte zich op prachtig **houtsnijwerk**, waarvan verschillende voorbeelden bewaard zijn gebleven. Ze hebben vaak complexe **geometrische** motieven en **dierenmotieven**.

Oseberg Drakkar - 825 - Universiteit van Oslo

Veelgebruikte Christelijke onderwerpen in de kunst

Deze paragraaf is bedoeld om een beter beeld te hebben bij een aantal passages uit de Bijbel die vaak op kunstwerken te zien zijn. Met de kennis van deze gebeurtenissen herken je de bedoeling van zo'n kunstwerk veel sneller. De voorbeelden zijn niet uit de middeleeuwen, maar uit latere periodes. Maar omdat tijdens de eerste middeleeuwen de Christelijke boodschap zo prominent in de kunst naar voren komt, bespreken we deze veelgebruikte onderwerpen hier in dit hoofdstuk. Op de meeste kunstenaars komen we later in de cursus nog terug. Het nieuwe testament, waarin het leven van Jezus centraal staat, kent drie hoofdthema's: (1) de geboortecyclus, (2) de werken cyclus en (3) de passie cyclus. We gaan eens kijken.

Geboorte cyclus

Annunciatie: De engel Gabriël vertelt Maria dat ze een zoon gaat krijgen. Zie je een engel bij een beduusd kijkende vrouw (die vaak een boekje vasthoudt alsof ze vroom aan het lezen is), dan is het een annunciatie. Maria is vrijwel altijd in blauw gekleed en is alleen. Vaak staat er een lelie bij als teken van de maagdelijkheid van Maria. Hiernaast een annunciatie van Fra Angelico.

Visitatie: Zwangere Maria bezoekt haar nicht Elisabeth (moeder van Johannes de Doper). Zie je een zwangere vrouw die met een oudere vrouw buiten staat te praten alsof ze om raad vraagt, dan is het een visitatie. Maria is dan in het blauw, Elisabeth in het rood gekleed. Hiernaast een voorbeeld van een visitatie door Diederick Bouts.

Geboorte: In een stal of (Byzantijns) in een grot. Zie je Maria en Jozef met de os en ezel bij een baby, *zonder dat er anderen bij zijn*, dan is het een ‘geboorte’. Hiernaast een voorbeeld van een geboorte door Botticelli.

Adoratie van de herders: Een engel verschijnt voor de herders en deze herders komen het kindje Jezus aanbidden. Zie je *armoedig* geklede mannen bij een baby en een knielende vrouw, met vaak wat *schapen* erbij, dan gaat het vast om een ‘adoratie van de herders’. Hiernaast een voorbeeld van een adoratie van de herders door Domenico Ghirlandaio.

Adoratie van de Magi: De drie koningen (‘magi’) volgen twaalf dagen lang de ster en aanbidden het kindje Jezus. Zie je *rijk* geklede mannen bij een baby en een knielende vrouw, waarvan één van de rijk geklede mannen donker gekleurd is, dan gaat het om een ‘adoratie van de magi’. Hiernaast een voorbeeld van een adoratie van de magi door Dürer.

Je kunt nu dus een *geboorte* van een adoratie van de *herders* van een adoratie van de *magi* onderscheiden. Terwijl ze alledrie een kind in de kribbe laten zien.

Presentatie in de tempel: Simeon en Anna voorspellen het leven van het kind Jezus, toen Jezus als kind alleen een tempel binnenging. Zie je een oudere man en een oudere vrouw die in een tempel een baby vasthouden (waar Maria en Jozef vaak bij staan), dan gaat het om een ‘presentatie’. Hiernaast een voorbeeld van een presentatie door Fra Angelico.

Doden van de onschuldigen: Herodus laat alle kinderen jonger dan twee jaar vermoorden om zodoende ook Jezus te doden. Zie je een bloedige slachtpartij waarbij kleine kinderen worden vermoord en wanhopige moeders worden weggehouden, dan gaat het om het doden van de onschuldige kinderen (of ‘onnozele kinderen’). Hiernaast een voorbeeld door Cornelis van Haarlem.

Vlucht naar Egypte: Maria, Jozef en Jezus vluchten naar Egypte om aan het geweld van Herodus te ontkomen. Zie je Maria met kind op een ezeltje (en Jozef ernaast) dan gaat het om een 'vlucht naar Egypte', zie je Maria met Jezus rustend op de grond zitten met Jozef ernaast (altijd met een ezel en vaak een engel erbij), dan gaat het om een 'rust op de vlucht naar Egypte'. Hiernaast een voorbeeld door Caravaggio.

Werken cyclus

De werken cyclus gaat over wonderen die door Jezus worden verricht, de doop van Jezus en de roeping van de apostelen.

Doop: Johannes de Doper doopt Jezus in de Jordaan. Zie je dat een man gekleed in een kamelenvel water giet over een andere volwassen man, dan gaat het om Johannes de Doper die Jezus doopt in de rivier de Jordaan. Hiernaast een voorbeeld gemaakt door El Greco.

Roeping van Mattheüs: Mattheüs (een belastinginner) wordt door Jezus gevraagd als eerste apostel. Zie je Jezus wijzen naar iemand die aan een tafel geld zit te tellen, dan gaat het om een 'roeping van Mattheüs'. Hiernaast een voorbeeld van een roeping door Caravaggio.

Lopen op water: Jezus loopt over water. Zie je mensen op een boot en iemand die over water naar ze toeloopt, dan gaat het over het 'lopen over water'. Hiernaast een voorbeeld van Giotto.

Tot leven wekken van Lazarus: Zie je iemand die als een soort mummie verpakt is en lijkleek, maar wel rechtop staat en waar verschillende mensen opgewonden omheen staan, dan gaat het vaak om het wonder dat Jezus verrichtte door Lazarus uit de dood tot leven te wekken. Hiernaast een voorbeeld door Giotto.

Passie cyclus

De passie cyclus gaat over het sterven van Christus.

Intocht in Jeruzalem: Zie je Jezus op een ezeltje, terwijl hij de stad Jeruzalem ingaat, waarbij mensen hem met palmtakken toewuiven, dan gaat het om een intocht. Hiernaast een intocht door, wederom, Giotto. Een man alleen op een ezeltje is dus vrijwel altijd een intocht.

Laatste avondmaal: Zie je Jezus temidden van de twaalf apostelen aan de maaltijd, dan gaat het om een 'laatste avondmaal'. Let daarbij vooral eens op Judas. Hij wordt vaak zonder aureool afgebeeld en heeft vaak een buidel met geld bij zich en doet een beetje geheimzinnig. Hiernaast een voorbeeld van een kopie naar Leonardo da Vinci.

Voetwassing: Jezus waste de voeten van Petrus bij het laatste avondmaal. Zie je dat iemand de voeten wast van een ander, terwijl elf andere mannen ernaar staan te kijken, dan gaat het om een ‘voetwassing’, zoals hiernaast gemaakt door Duccio.

Pijn in de tuin: Jezus wist dat hij ging sterven en had een moment alleen in de tuin ‘Gethsemane’, waarbij hij zich zorgen maakte om wat ging komen, terwijl de apostelen sliepen. Zie je Jezus alleen op een heuvel of in een tuin terwijl een aantal mannen erbij liggen te slapen, dan gaat het om een ‘pijn in de tuin’, zoals hiernaast door Botticelli.

Verraad van Judas: Judas had Jezus verraden en leidde de soldaten naar hem toe.

Om te laten zien wie Jezus was, had hij afgesproken dat hij Hem zou kussen. Petrus gaat nog op de vuist met wat Romeinen. Zie je dus een gewelddadige scène waarbij er twee mannen staan te kussen, dan gaat het om een ‘verraad van Judas’, zoals hiernaast door Dürer.

Ontkenning door Petrus: Nadat Jezus was weggevoerd, ontkende Petrus tot driemaal toe dat hij Jezus kende. Bij de derde keer kraaide de haan. Zie je dat Jezus geboeid wordt weggevoerd en dat (meestal een vrouw) Petrus aanwijst (alsof ze de vraag stelt: “kent U hem?”), terwijl er ook nog eens een haan erbij staat dan kun je zeker zijn van een ‘ontkenning’. Hiernaast opnieuw een voorbeeld van Duccio. Linksboven staat de haan.

Jezus voor Pilatus: Jezus werd voor Pilatus gebracht. Pilatus was echter niet zeker van Jezus' misdaden en liet het volk beslissen of Jezus terechtgesteld moest worden. Hij zei dat het volk het wilde, niet hijzelf, en hij waste zijn handen in onschuld. Zie je dat Jezus terechtstaat terwijl er iemand zijn handen wast, dan is het een ‘Pilatus’, zoals hiernaast door Nicolaas Maes.

Doornenkroon: Jezus kreeg een kroon van doorns op zijn hoofd, omdat hij Koning der Joden werd genoemd. Zie je Jezus nog lopen (niet aan het kruis) met een doornenkroon, dan gaat het om een ‘doornenkroon’, zoals hiernaast door Botticelli.

Kruisiging: Jezus moest het kruis naar zijn plek van terechtstelling dragen en werd daar tussen twee anderen gekruisigd. Zie je Jezus aan het kruis, vaak terwijl een soldaat een lans in zijn zij steekt, terwijl Maria en Maria Magdalena in afschuw staan te kijken, dan is het een ‘kruisiging’. Hier een voorbeeld door Hans Memling. Let op de dobbelende soldaten (hier rechtsonder) die om de kleren van Christus dobbelen.

Depositie: Nadat Jezus aan het kruis gestorven was, werd Hij van het kruis gehaald. Dit heet een Depositie. Zie je dat Jezus van het kruis wordt afgenomen, dan is het dus een ‘depositie’ of kruisafname. Hiernaast door Fra Angelico.

Piëta: Nadat Jezus van het kruis is afgehaald, ligt Hij in de armen van een rouwende Maria. Dit heet een 'piëta'. Er zijn enorm veel piëta's gemaakt, hiernaast een prachtig voorbeeld door Michelangelo uit de St Pieter in Rome.

Wederopstanding: Nadat Jezus drie dagen in de tombe had gelegen, stond Hij op uit de dood. Zie je dat Jezus uit een tombe opstaat, terwijl soldaten slapend bij de tombe liggen, dan gaat het om een 'wederopstanding'. Hiernaast een voorbeeld door Diederick Bouts.

Verwar een Wederopstanding niet met een Gethsemane (ze laten beiden slapende mannen zien, maar bij de Gethsemane zijn het de apostelen die slapen en bij een wederopstanding Romeinse soldaten).

Maria's bij de tombe: Na de wederopstanding komen de drie Maria's verbaasd bij een lege tombe aan. De drie Maria's zijn Maria de moeder van Jezus, Maria Magdalena en Maria, de moeder van de apostel Johannes. Zie je drie vrouwen bij een lege tombe (vaak hangt Christus er als een soort geest boven en staat er een engel bij die aangeeft dat Christus is verrezen), dan gaat het om een 'Maria's bij de tombe'. Hiernaast een voorbeeld door Fra Angelico.

Emmaüsgangers: Na de verrijzenis gaan de apostelen weg, onzeker over wat er nu precies gebeurd is. Ze ontmoeten iemand die samen met hun dineert en hebben niet in de gaten dat het de verrezen Jezus is. Pas nadat ze hem herkennen zijn ze zeker van de verrijzenis. Zie je twee apostelen (met één dienaar van het restaurant) met een spookachtige Jezus erbij terwijl ze aan tafel zitten om te eten, dan gaat het om een 'Emmaüsgangers'. Hiernaast een voorbeeld door Rembrandt. Bij een Laatste Avondmaal zie je twaalf apostelen, bij een Emmaüsgangers altijd maar twee apostelen.

Hemelvaart: Jezus stijgt tenslotte op naar de hemel op de Olijfberg terwijl Zijn discipelen toekijken. Zie je Jezus opstijgen naar de hemel terwijl engelenkoren hem begeleiden en zijn discipelen vanaf een berg naar hem opkijken, dan is het een 'hemelvaart', zoals hiernaast door Giotto.

Zo. Hopelijk heb je de Christelijke onderwerpen een plaatsje kunnen geven. Elk museum heeft wel schilderijen op Christelijk gebied en als je deze onderwerpen niet kent, ontgaat je vaak de boodschap. Vandaar dat ik er wat uitgebreider bij stil heb gestaan.

Tot slot

We hebben nu de eerste middeleeuwen behandeld. We zijn van het Christelijke Romeinse Rijk, via Byzantium, naar het Merovingische, Karolingische en Ottoonse rijk gegaan. We hebben gezien dat de middeleeuwse kunst niet zozeer gericht was op het zo goed mogelijk nabootsen van de natuur, maar op het overbrengen van een boodschap. De afbeelding en vanaf de Ottoonse periode ook het beeldhouwwerk, moest het evangelie verkondigen als ware dit het

schrift van de ongeletterden. We zagen een ongekende opkomst van de Christelijke kerk. In de volgende periode in de kunstgeschiedenis, de romaanse periode, zien we dat deze trend zich doorzet en dat er overal in Europa kerken als paddestoelen uit de grond schieten. Hieronder staat nog een korte samenvatting van wat we behandeld hebben.

	Romeins Christelijk	Merovingisch & Iers-Engels	Karolings	Ottoons
Kerkvorm	Basilica of centraal plan met narthex en apsis		Toevoeging westwerk	Toevoeging transepten
Teken-schilderkunst	Muurschildering in catacomben, vloermozaïeken (Romeins), muurmozaïeken (Byzantijns)	Complexe symmetrische figuren in gebedenboeken	Eenvoudige tekeningen van schrijvende evangelisten	Expressieve tekeningen van evangelisten, niet schrijvend
Beeldhouwkunst	Sarcofagen (Junius Bassus)		Snijwerk in ivoor	Crucifix (Gero) en brons (Bernward)

Testvragen

Als je wilt zijn er weer tien vragen om je kennis van de kunst uit de eerste middeleeuwen te testen.

- De catacomben van Rome zijn:
 - Plaatsen waar gladiatorengevechten plaatsvonden
 - Plaatsen waar Christenen hun doden begroeven
 - Plaatsen waar de niet-Christelijke Romeinen begraven werden
 - Ruimtes onder grote gebouwen als de basilica, waar geheime Christelijke ontmoetingen plaatsvonden
- Een narthex is:
 - Een verhoogde uitbouw vooraan in de kerk in de vorm van een halve cirkel waar de zetel van de priester geplaatst werd
 - De grote ruimte waar de bezoekers van de kerk de dienst aanhoren
 - Een uitbouw met torens aan de west- en oostzijde van de kerk
 - Het voorportaal van de kerk
- De sarcofaag van Junius Bassus is beroemd omdat:
 - Het een prachtig gouden masker bevatte
 - Het de overgang van klassiek Romeinse naar Christelijke kunst markeert
 - Het belangrijke scènes uit Romeinse overwinningen in de oorlogen aangeeft
 - Hij als eerste Christen door de Romeinen vervolgd werd

4. Vernieuwend in de Byzantijnse kunst zijn:
 - a. De vloermozaïeken
 - b. De muurmozaïeken
 - c. De gebedenboeken
 - d. De Christelijke beeldhouwde beelden
5. Het symbool voor de evangelist Johannes is:
 - a. De gevleugelde leeuw
 - b. De engel
 - c. De adelaar
 - d. De gevleugelde os
6. Wat is niet waar:
 - a. De kapel van Karel de Grote in Aken is een centraal plan kerk
 - b. De kapel van Karel de Grote in Aken is gebaseerd op de St. Vitale in Ravenna
 - c. De kapel van Karel de Grote in Aken heeft een westwerk
 - d. De kapel van Karel de Grote in Aken heeft vier transepten
7. Bisschop Bernward van Hildesheim is bekend om de in zijn opdracht gemaakte:
 - a. Prachtige muurmozaïeken
 - b. Eerste crucifix met Jezus lijdend aan het kruis
 - c. Gebeeldhouwde bronzen deuren
 - d. Gebedenboeken
8. Met "Karolings minuskel" bedoelen we:
 - a. Een toren aan een kerk
 - b. Een ronde Romeinse boogvorm
 - c. Een veel gebruikt gebedenboek
 - d. Een standaard lettertype
9. De basisregels voor het kloosterleven zijn geschreven door:
 - a. St. Franciscus van Assisi
 - b. St. Benedictus van Nursia
 - c. St. Bernardus van Clairvaux
 - d. St. Domenicus
10. Welke uitspraak is juist over middeleeuwse kunst:
 - a. Middeleeuwse kunst probeert te onderwijzen en het gevoel te raken
 - b. Middeleeuwse kunst probeert de natuur zo exact mogelijk te imiteren
 - c. Middeleeuwse kunst keert terug naar de klassieke Griekse kunstperiode
 - d. Middeleeuwse kunst is tussen 400 en 1000 na Christus ongewijzigd gebleven